

Az örvényesi bronzmécses

Örvényes és Balatonudvari határában 1958-tól 1962-ig¹ jelentős ásatások folytak. Az egykor itt virágzó római telep épületeinek feltárása mellett értékes fémtárgyak is felszínre kerültek. Az I. sz. épület égett terazzo padozatán fém-megmunkáláshoz használt eszközök feküdtek. 1959-ben a II. sz. épület déli sarkának meghatározására húzott kutatóárokba került elő a már publikált Minerva fej² (1. kép). 1961-ben a további ásatások során egy újabb bronztárgy gazdagította e terület leletanyagát (2. kép). Ez évben a korábbi feltárástól ÉK-re egy nagyobb épület bontakozott ki. Maga a feltárás kutatóárkokkal történt, az épület teljes kibontására ezideig még nem került sor.³ A kutatóárkok azonban teljesen meghatározták a feltárt objektum egykori kiterjedését, építészeti rendszerét és rendeltetését (3. kép). L-alakú épület állott itt egykor,⁴ mely hosszanti főoldalán hét helyiségre oszlott, míg L-alakú kisebb ágának két helyisége közrezárva egy keskeny nyitott udvarszerű részt, a Ny-ra eső, egy terep-lépcsővel magasabban álló másik épülethez csatlakozott. Az udvar bejárata DNy felé nézett, melynek közelében egy kapuoszlopocska és a kapu ajtajának perselykő töredéke feküdt. A hosszanti oldal helyiségei is két különböző szintet foglaltak el. A felső szinten három kisebb helyiség állott (3. kép). Az alsóbb szinten két kis helyiség után egy nagyméretű, hosszú csarnok és egy keskenyebb folyosó húzódott. A felső szint D-i sarkának helyiségéből, melynek padozatán és oldalának szegélyén terrazzós borítás mutatkozott, kiöntő vályún keresztül esett a víz az alsóbb szint helyiségének tartályába (4. kép). Az L-alakú épületszárny hosszanti oldala nagy helyiségének az ásatások során kitermelt épülettörmelékéből újabb jelentős római kori bronzemlék ke-

rült napvilágra. Az erősen korródeált földes fém-tömbből alig kivehetően egy fejalakú bronzmécses körvonalai bukkantak elő.

Hossza 11,5 cm, magassága 6,2 cm, a talp hossza 7,2 cm. A mécsen több sérülés található. Az átfúrt felfüggesztő rudacska az átfúrt lyukat körülvevő részekkel együtt letörtött. A bal fül külső pereme korrozión folytán lekopott. Az alj zárólapja hiányzik s oldalperemén bevágott sérülés látható.

Mécsesünk csészéje Pán-fejet ábrázol. Homloka felett kimagasodó, széles olajbeöntő nyílás tagolt peremének felületét 15 darabból álló, közepükön mélyülő gyöngysor veszi körbe. A fedetlen, kopasz homlokot csak kétoldalt díszítik hullámos, hátra-

1. Az örvényesi Minerva-fej
1. Das Minerva-Haupt von Örvényes.
1. Tête de Minerve d'Örvényes
1. Голова Минервы из Эрвеньеша.

2. Örvényesi bronzmécses restaurált állapotban
2. Die Bronzölampe von Örvényes restauriert.

2. La lampe de bronze d' Örvényes restaurée
2. Бронзовый светильник из Эрвеньеша в реставрированном виде.

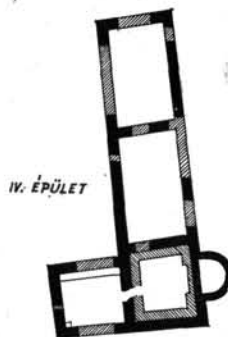
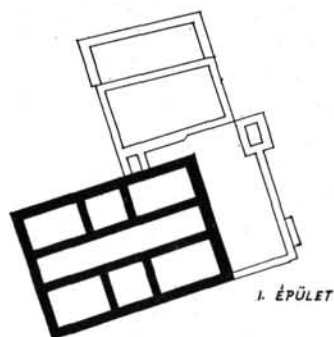
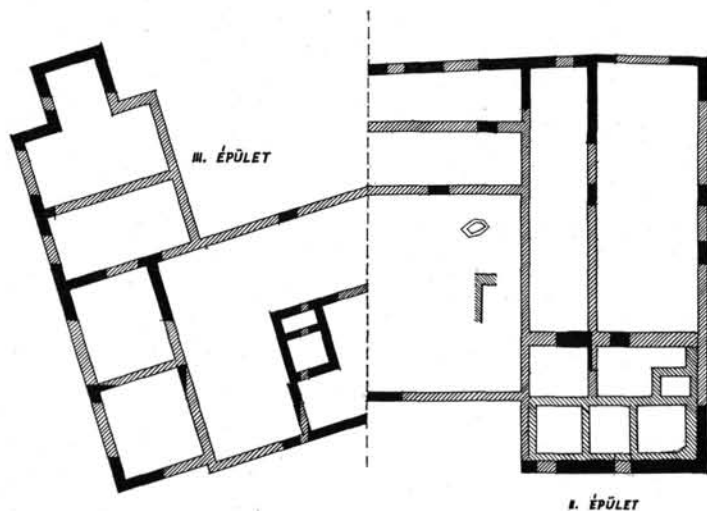
fésült, vonalas, köteges hajfürtök. A kopasz homlok közepéből felfüggesztő rudacska áll ki, mely lapszerű kiképzésű. Eredetileg a rudacska átfürtt lehetett, erre utal a törésvonal tetején mutakozó, kissé ívelt lyukszegély. Mindkét halánték oldalát levél és fürt díszíti. A szemek tágra-nyitottak és mélyen-ülők, rovátkákkal díszített, kihangsúlyozott szemöldökkel. Középen befürtt lyuk emeli ki a szemgolyókat. A fülek felső részei kerek vonalban kiszélesednek. Az orr egyenes, előrenyúló sövényű, széles cimpájú. Az orr alatt dús, kétfelé fésült, végén kunkorodó bajusz vehető ki. A száj erősen elővillogó felső és alig látható alsó fogsorral járul az arc karakterisztikus kialakításához. Közvetlenül az égő nyílása felett széles, kifelé hajló alsóajak látható. A kanócluk az áll csúcsán helyezkedik el. A mécses teste alul peremes talprészben végződik.

Bronzmécsünk a fejmécsesek csoportjába tartozik. Készítési idejére vonatkozóan, mint ahogy általában a bronztárgyak készítési idejére is, az ásatási rétegekből nehéz következtetéseket levonni. E bronztárgyakat ugyanis hosszú ideig, esetleg évszázadokig is használták. Az örvényesi feltárásnál erősen összekeveredve az épület összeomlott törmelékével, a II. sz. L-alakú épület padozatának közelében feküdt a leírt mécses. Ha tekintetbe vesszük, hogy az örvényesi eddigi ásatások szerint számolni kell a korábbi kunyhótelepülés után a II. században egy kőépületeket emelő második főperiódussal, melyet a IV. században⁵ átalakítottak és a korábbi faragott köveket másodlagosan felhasználták, akkor mécsesünk omladékrétegét már a IV. század pusztulási időszakára tehetjük. Éppen

a korábbiakban említettekre hivatkozva azonban ez csak a használat ante quem idejét határozza meg. Ha a használat évszázadokig tartott, akkor a készítés időszakára a rétegek nem sok támpontot nyújtanak.

Több eredményre vezet, ha mécsünket összevetjük a fejalakú egyéb bronz- és égetett agyagmécsekkel.⁶ A bronzmécsek készítési időszakát ugyan nehéz meghatározni, hasznos összevetéseket végezhetünk azonban az égetett agyagmécsekkel, amelyek formáit már könnyebb típusok és jellegzetességek szerint szűkebb időhatárok közé szorítani. A bronzmécsekre már kialakulásukkor is nagy hatással voltak az igen nagy mennyiségben készített agyagmécsek. Az egymásrahatások kölcsönösök és igen változó képet mutatnak. A bronzmécsek az i. e. I. század végétől, de különösen az i. sz. I. század második felében alapvetően hatnak az égetett agyagmécsek készítésére. Több egymásrahatás mellett itt talán csak a legjellemzőbbet említjük meg, midőn bronz előképek alapján alakulnak ki a firmamécsek magas peremmel körülvett változatai. Az I. század második felében viszont a firmamécsek orrvégződéseinek alakjai a bronzmécseken jelennek meg.⁷

A fejalakú mécsesek is éppen ebben az időszakban alakulnak ki.⁸ Mivel a bronzszobrok típusarcainak a kisplasztikában, különösen az agyagtárgyakon való továbbélésére következtethetünk, előfordulhat, hogy éppen a fejalakú bronzmécsek hatottak ösztönzően a fejalakú égetett agyagmécsek kialakulására. Az i. e. I. század második felétől az i. sz. I. századon keresztül, jól ismertek mind a

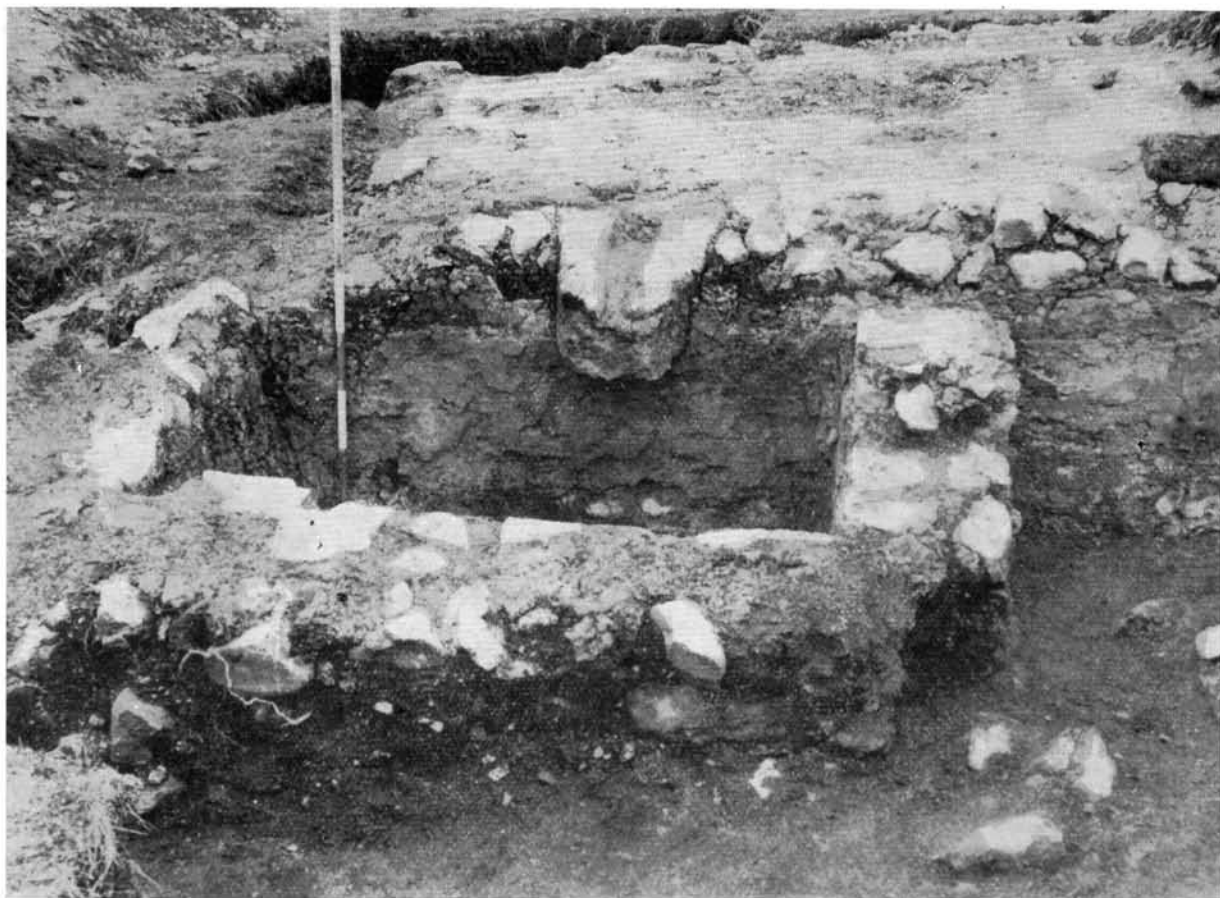
3. Az örvényesi római telep alaprajza
3. Plan der römischen Siedlung von Örvényes.

3. Plan de l'habitation romaine d'Örvényes
3. Общий план эрвеньешского римского населенного пункта.

bronz- mind az égetettagyag fejalakú mécsek. Az égetett agyagmécsek oly nagy számban és változatoságban kerültek elő, hogy könnyebb fejlődési sorukat felállítani, mint a bronzmécsekét. Ugyanakkor ez a fejlődési sor időhatárok közé is szorítható, mert egy-egy agyagmécse használati ideje általában nem volt hosszú — legfeljebb néhány évtizedre terjed —, szemben éppen a tartós és sokáig használt bronzmécsekkel. A rétegekből így kevésbé meghatározható bronzmécsek esetében a készítés idejének szűkebb határok közé szorításánál legalkalmasabb, ha az égetett agyagmécseken megjelenő elemeket vesszük tekintetbe, melyeket azoknál a rétegek 20–30 évi pontossággal meghatározhatunk.

A fejalakú mécsek kialakulási területe Egyiptom felé mutat.⁹ Az égetett agyagmécsek fejalakú típusainak döntő többsége itt került elő, és kimutatható a Földközi-tenger délkeleti gazdag világának hatása Itáliára és az északi területekre, éppen az i. e. I. és i. sz. I. század folyamán. Egyiptomi hatásokra mutat a gyakori szerecsenfej-ábrázolás a bronzmécsesek körében is. Az Egyiptom felé mutató eredet azonban nem jelenti azt, hogy Itália területén, később átvéve a fejalakú mécsek készítésének szokását, nem alakulhattak ki újabb változatok.

A Bakonyi Múzeum egyéb Veszprém-megyei lelhelyű fejalakú bronzmécseit megvizsgálva, láthatjuk, hogy eltérően az örvényesi fejalakú bronz-

4. A II. sz. épület víztároló medencéje a kiöntő-kövel
4. Wasserspeicher des Gebäudes No. II. mit dem Gusstein.

4. La citerne du bâtiment no II, avec la pierre d'écoulement

4. Водохранилище здания из 2-го века с выливным камнем.

mécsesről, kizárólag négerfejek jelennek meg. Megemlíthetjük az 55. 187. l. leltári számú, Hathalomról származó mécses, továbbá az ismeretlen lehellyű 55. 275. 569. sz. mécses. Míg az előbbi fej alakú mécs arca a Belső- és Középnugat-afrikai néger arcokhoz hasonlít, addig az utóbbi núbiai vonásokat mutat. Mécsünk Pán-fej ábrázolása nem tartozik a most említett két mécs ábrázolási körébe. Maga az ábrázolás tárgya is eltérő és görög-római hatások felé tereli a figyelmet. Erre utalnak a hajnak nem gyapjas, hanem hullámos fürtjei, a kopasz homlok és a visszakunyorodó végű, eléggé tömött bajusz-megoldások.

Ha még szűkebb időhatárok közé kívánjuk mécsünket szorítani, akkor tekintetbe vehetjük a

beöntő lyuk elhelyezését, a fül és sugárvető hiányát is. Már a Tiberius-kori mécsesnél hangsúlyosan jelennek meg az itáliai típusokon a kisebb-nagyobb méretű sugárvetők.¹⁰ Ezeknek igen változatos formái a bronzmécseseken is nyomon követhetők. Sőt, ha a sugárvető funkcionális rendeltetését vesszük, feltehető, hogy éppen a bronzmécseseken alakultak ki először. Az örvényesi mécsesen nem találunk sugárvetőt, a beöntő lyuk hátsó vertikális fogó és sugárvető nélkül emelkedik a homlok fölé. Így azt mondhatnánk, hogy korábbi, mint a sugárvetős mécses típusa. Azonban itt legfeljebb annyit lehet hangsúlyozni, hogy egy korábbi típus-változat, de semmiesetre sem jelenti, hogy éppen a mi példányunkat nem készít-

5. Az örvényesi bronzméces arc-részlete restaurálás után.
 5. Teilansicht der Maske der Bronzeleuchte von Örvényes.
 5. Détail représentant le visage, de la lampe d' Örvényes
 5. Часть лица эрвеньешского бронзового светильника в реставрированном виде.

hették párhuzamosan oly mécsekkel, melyek sugárvetővel rendelkeztek. Így, ha a három Veszprémmegyei fejalakú mécszet nézzük, inkább az 55. 275. 569. sz. mécs beöntőnyílás-megoldásának felel meg az örvényesi méces öntőnyílása; ott sem találunk sugárvetőt mögötte. Mécsünk beöntőnyílás-megoldásának módja korábbi, mint az említett ismeretlen lelhelyűé, mert szabályos kerek gyöngykoszorú veszi körbe, míg az 55. 275. 569. sz. mécsnél a beöntőnyílás pereme tölcserzerűen kiszélesedik. Ezek a kiszélesedő tölcser-szajak később kagylószerűen kiképzett korai sugárvetőkbe mennek át,¹¹ ahogy azt az egyiptomi mécs vizsgálatánál jól lemérhetjük. A közösen kimagasodó átfúrt felfüggesztő rudacska az i. sz. I. század jellegzetes megoldása. Megtalálható a hathalmi leletnél is. Az átfúrt felfüggesztő rudacska használata az égetett agyagmécsknél az i. sz. I. század utolsó évtizedeire tehető, mert jelenlétük kimutatható a firmamécsken is, melyek éppen ebben az időszakban alakultak ki.

Mindezeket összevetve, az örvényesi fejalakú mécs az i. sz. I. század második fele mécsének jellegzetességeit mutatja, készítési idejét azonban mégsem tennénk az i. sz. I. század második felére. Az örvényesi fémmegmunkáló műhelyépület, melyben a mécszet találták, valamint a durvaöntetű anyag arra mutatnak, hogy a mécs helyi készítmény is lehetett. A korai bronzmécsnek is, hasonlóan az agyagmécsnek, több leformázáson estek át. A pannóniai mesterek az eredeti, finomabb bronzönteteket minta-magként használták fel, de a másodlagosan készített mécsnek bronzanyaga és az alkalmazott technika már nem olyan finom, mint ahogy az az eredeti, itáliai vagy más fejlettebb provinciák iparából eredő bronzmécsknél volt. Mécsünkönél is a bronz minősége már sok kívánnivalót hagy maga után.¹² Alapanyaga korábbi bronztárgyak beolvasztásából ered. Az olvasztáskor már arra sem ügyeltek, hogy kellő hevítés mellett az ötvözet egységes jelleget mu-

tasson. Magának az öntetnek a fala is elég vastag. Ha tekintetbe vesszük, hogy mécsünk az eredeti típusról történt egy vagy több leformázás után készült, továbbá, hogy az eredeti példányoknak elég nagy út kellett megtenni Pannónia provincia belső területeiig, akkor az örvényesi méces készítési idejét legkorábban az i. sz. II. század első felére tehetjük. Itt egyenlőre minden további következtetés levonása nélkül csak célunk arra, hogy a közelben lelt Minerva-fej készítési ideje is az i. sz. II. század első felének végére tehető.¹³

Az 1958. évi ásatások során talált finom kovács eszköz-lelet, a közelben talált Minerva-fejet ábrázoló szobrocska mellett így mind több és több jel mutat arra, hogy Örvényesen az i. sz. II. század első felétől kezdve fémöntő műhely dolgozhatott.

Szentlélek Tihamér

- ¹ Arch. Ért. 1959. Vol. 86. 204. o.
² Arch. Ért. 1960. Vol. 87. 234. o.
³ Arch. Ért. 1962. Vol. 89. 262. o.
⁴ Arch. Ért. 1963. Vol. 90. 301. o.
⁵ Arch. Ért. 1962. Vol. 89. 262. o.
⁶ Arch. Ért. 1960. Vol. 87. 234. o.
⁷ Szentléleký Ti., A Szépművészeti Múzeum antik mécei c. munka kéziratának 119. oldala.
⁸ Az Országos Szépművészeti Múzeum 56. 41. A., 56. 44. A. sz. mécei

- ⁹ Szentléleký T., i.m.
¹⁰ H. B. Walters, Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum, 4. o., Szentléleký i.m. 112. old.
¹¹ O. Broneer, Cointh, Vol. IV. Part. II. Terracotta Lamps, Cambridge, 1930. 73–76. o., 167–171. o.; S. Loeschke, Lampen aus Vindonissa, Zürich, 1919, 198–199. o.
¹² Szentléleký T., i.m. 261. o.
¹³ Lásd Schlager Károlyné cikkét a jelen kötetben
¹⁴ Arch. Ért. 1961. Vol. 88. 256. o.

Die Bronzeöllampe von Örvényes

In der Gemarkung der Gemeinden Örvényes und Balatonudvari fanden zwischen 1958 und 1962 bedeutende Ausgrabungen statt. Im Jahre 1961 bereicherete im Laufe der weiteren Ausgrabungen ein neuerer Bronzegegenstand das aus diesem Gebiet stammende Fundmaterial. Aus den Überresten des sich an der Längsseite des L-förmigen Gebäudeflügels befindlichen Raumes kam ein römerzeitliches Bronzedenkmal zum Vorschein. Aus dem stark korrodierten, mit Erde behafteten Metallklumpen traten kaum ausnehmbar die Umrisse einer Bronzeöllampe von der Form eines menschlichen Kopfes hervor. Sie war 11,5 cm lang, 6,2 cm hoch und die Länge des Bodens betrug 7,2 cm. Das Näpfchen unserer Öllampe, die in die Gruppe der Maskenlampen gehört, stellt einen Pan-Kopf dar. Die Herstellungszeit der Bronzelampen läßt sich zwar schwer bestimmen, doch konnten in dieser Hinsicht mit den gebrannten Tonöllampen nützliche Vergleiche angestellt werden. Die Öllampen in der Form eines menschlichen Kopfes entstanden Ende des 1. Jahrhunderts u. Z. Von der zweiten Hälfte des 1. Jahrhunderts v. u. Z. angefangen, sind die kopfförmigen, aus Bronze oder gebranntem Ton hergestellten Öllampen durch das ganze 1. Jahrhundert u. Z. wohlbekannt. Hinsichtlich des Entstehungsgebietes deutet der Ursprung der

kopfförmigen Öllampen auf Ägypten hin. Die auf Ägypten zeigende Herkunft bedeutet jedoch nicht, daß durch die Übernahme der Herstellungsweise von Öllampen in der Form eines menschlichen Kopfes in Italien keine neuere Varianten entstehen konnten. Wenn wir das Alter unserer Öllampe zwischen engere Zeitgrenzen setzen wollen, so können wir auch das Anbringen der Eingußöffnung, sowie das Fehlen des Henkels und des Spiegels in Betracht ziehen. Die kopfförmige Öllampe von Örvényes zeigt die Merkmalen der Öllampen in der zweiten Hälfte des 1. Jahrhunderts u. Z., doch würden wir trotzdem ihre Herstellungszeit nicht in diesen Zeitraum setzen. Das Gebäude der Metallwerkstätte von Örvényes, in dem die Öllampe gefunden wurde, sowie das Rohgußmaterial weisen darauf hin, daß die Lampe ein örtliches Erzeugnis gewesen sein konnte. Wenn wir berücksichtigen, daß unsere Öllampe nach einer einmaligen oder mehrmaligen Modellierung des Originaltyps erzeugt worden ist, ferner, daß die ursprünglichen Exemplare einen ziemlich langen Weg bis ins Innere der Provinz Pannonien zurücklegen mußten, so läßt sich die Herstellungszeit der Öllampe von Örvényes frühestens auf die erste Hälfte des 2. Jahrhunderts u. Z. setzen.

Tihamér Szentléleký

La lampe de bronze d'Örvényes

Entre 1958 et 1962 des fouilles importantes furent effectuées dans la limite d'Örvényes et de Balatonudvari. En 1961 un nouvel objet de bronze a enrichi l'ensemble des trouvailles livrées par ce territoire. Dans les débris dégagés d'une salle, située sur le côté long d'une aile de bâtiment en forme de L, on a mis au jour un objet de bronze provenant de l'époque romaine. Dans le bloc de métal fortement corrodé et enveloppé de terre ont paru les contours à peine distincts d'une lampe de bronze en forme de tête. La lampe mesure 11,5 cm de long, 6,2 cm de haut, le pied est long de 7,2 cm. Le réservoir de la lampe représente une tête de Pan. Elle appartient donc au groupe de lampes en forme de tête. Il est fort difficile de déterminer la date des lampes de bronze, mais dans ce cas nous avons pu faire des comparaisons utiles avec les lampes d'argile. Les lampes en forme de tête se répandent à la fin du Ier siècle de n. è. et de la seconde moitié du Ier siècle av. n. è. jusqu'à la fin du Ier siècle de n. è. nombreuses lampes en forme de tête nous sont connues tant en bronze qu'en argile.

L'aire où se sont formées ces lampes est l'Égypte, mais cette vogue égyptienne ne signifie aucunement qu'en Italie, qui avait adopté la coutume de les fabriquer, on n'ait pas exécuté plus tard d'autres variantes de la forme. Pour dater la lampe plus exactement, il nous faut prendre en considération la place du trou et l'absence de l'anse et du projecteur. La lampe d'Örvényes montre les caractéristiques des lampes de la seconde moitié du Ier siècle de n. è., malgré cela nous ne la daterions pas de la seconde moitié du Ier siècle. A savoir, le bâtiment de la martellerie d'Örvényes, où fut trouvée la lampe, ainsi que sa matière d'une fonte grossière indiquent que la lampe dut être un produit local. Si nous prenons en considération que notre lampe a été exécutée d'après une ou plusieurs empreintes prises du type original, et le fait que les spécimens originaux ont dû faire un assez long trajet pour arriver dans l'intérieur de la Pannonie, nous pouvons situer la lampe d'Örvényes au plus tôt à la première moitié du IIe siècle de n. è.

Tihamér Szentléleky

БРОНЗОВЫЙ СВЕТИЛЬНИК ИЗ С. ЭРВЕНЬЕШ

На околицах сел Эрвеньеш и Балатонудвари в 1958—1962 годах были проведены значительные раскопки. В 1961 году в процессе дальнейших раскопок материалы находок этой территории обогатились новым бронзовым предметом. В строительных отходах, полученных во время раскопок помещения продольной стороны Г-образного крыла здания был обнаружен бронзовый памятник римской эпохи. Из сильно корродированного землистого металлического блока чуть заметно вырисовались контуры головообразного бронзового светильника. Его длина — 11,5 см, высота — 6,2 см, длина подножки — 7,2 см. Чашка нашего светильника изображает голову Пана, и он относится к группе лицеобразных светильников. Хотя и затруднительно определить период изготовления бронзовых светильников, все-таки авторами были проделаны полезные сравнения с обожженными глиняными светильниками. Головообразные светильники получили свою форму в конце 1. века н. э. Со второй половины 1. века до н. э. на протяжении 1. века н. э. хорошо известны как бронзовые так и обожженные глиняные головообразные светильники. Территория образования головообразных светильников указывает на Египет. Однако, происхож-

дение, указывающее на Египет, не означает, что на территории Италии, где в более поздний период принимали обычай изготовления головообразных светильников, не смогли образоваться новые варианты. Если желаем более точно определить срок изготовления этого светильника, то можно учитывать расположение заливочного отверстия, как и отсутствие ушка и лучеотражателя. Головообразный светильник из с. Эрвеньеш показывает характерные черты второй половины 1. века н. э., но авторам все-таки не хотелось бы датировать светильник со второй половины 1. века н. э. Это объясняется тем, что здание для обработки металлов в с. Эрвеньеш, где был найден данный светильник, как и грубо отлитый материал указывают на то, что светильник изготовился на месте. Если учитываем, что этот светильник был изготовлен после одной или многократной формовкой по оригинальному типу, и, кроме того, оригинальные экземпляры проделали вероятно достаточно долгий путь до внутренней территории провинции Паннонии, то светильник из с. Эрвеньеш можно датировать по крайней мере с первой половины 2. века н. э.

Тихамер Сентлелеку